

Dorota Piekarczyk
Zakład Językoznawstwa Ogólnego
UMCS w Lublinie

Załącznik 2.

AUTOREFERAT

I. Imię i nazwisko: Dorota Piekarczyk

II. Dyplomy i stopnie naukowe:

Tytuł magistra filologii polskiej uzyskałam w 1997 za pracę, napisaną pod kierunkiem prof. dr. hab. Ryszarda Tokarskiego w Zakładzie Leksykologii i Pragmatyki Instytutu Filologii Polskiej UMCS w Lublinie. W tym roku podjęłam też czteroletnie studia doktoranckie, które zwieńczyła rozprawa *Kwiaty we współczesnym językowym obrazie świata*. Jej promotorem był prof. dr hab. Ryszard Tokarski, a recenzentami: prof. dr hab. Krystyna Waszakowa (UW) oraz prof. dr hab. Anna Pajdzińska (UMCS). 9 stycznia 2002 r. odbyła się obrona rozprawy doktorskiej. 30 stycznia tego roku Rada Wydziału Humanistycznego UMCS podjęła uchwałę o nadaniu mi stopnia doktora nauk humanistycznych.

III. Informacje o dotychczasowym zatrudnieniu w jednostkach naukowych:

Od 1 marca 2002 r. do chwili obecnej pracuję w Zakładzie Językoznawstwa Ogólnego UMCS w Lublinie (do 2005 r. zakładem kierował prof. dr hab. Andrzej Maria Lewicki, obecnie kierownikiem jest prof. dr hab. Anna Pajdzińska) na stanowisku adiunkta.

Od 1 października br. pełnię funkcję zastępcy dyrektora Instytutu Filologii Polskiej.

Miejsce zatrudnienia:

Zakład Językoznawstwa Ogólnego
Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie
pl. Marii Curie-Skłodowskiej 4
20-031 Lublin

IV. Wskazanie osiągnięcia wynikającego z art. 16 ust. 2 ustawy z dnia 14 marca 2003r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach naukowym i tytule w zakresie sztuki:

1) Monografia autorska:

1. *Metafory metatekstowe*, Lublin: Wydawnictwo UMCS 2013.

2. Omówienie pozycji wskazanej w punkcie 1.

Badania nad metatekstem mają stosunkowo długą (ponad czterdziestoletnią) i bardzo bogatą tradycję. Obecnie dyskusja nad metatekstem nie tylko nie straciła na swej aktualności, ale – o czym można wnioskować na podstawie liczby ostatnich publikacji poświęconych bezpośrednio tej problematyce – stanowi bardzo ważny element refleksji dla takich dyscyplin, jak np. tekstologia, pragmatyka, analiza dyskursu, semantyka, składnia czy stylistyka. Opublikowane dotąd studia, monografie i artykuły przyniosły wiele cennych ustaleń, analiz i ujęć, które bez wątplenia przyczyniły się do wzbogacenia wiedzy o metatekście i różnych jego aspektach (np. Wierzbicka 1971, Dobrzyńska 1978; Mayenowa 1979; Ożóg 1990; Labocha 1990, 2008; Kawka 1990, 1999; Witosz 1996, 2001, Grochowski 1997; Pluskota 1998; Starzec 1999; Winiarska 2001; Gajewska 2004; Wajszczuk 2005, Charciarek 2010, Danilewiczowa 2012). Zrodziły one również nowe pytania i dylematy, uzmysłowiły istnienie nowych pól i perspektyw badawczych. Pokazały też, że sama kategoria metatekstu może być różnie definiowana i rozumiana m.in. w zależności od przyjętego paradygmatu badawczego.

W swojej monografii staram się połączyć różne propozycje badawcze, by zgłębić problem, który w literaturze przedmiotu został jedynie zasygnalizowany i to zaledwie w kilku pracach (np. Nöth 1996) – problem udziału metafor w budowaniu komentarzy metatekstowych. Analizując go, włączam się przede wszystkim do dyskusji nad istotą metatekstu, jego funkcjami i granicami. Omawiane zjawiska mieszczą się również w obszarze szeroko rozumianej relacji język – myślenie – działanie komunikacyjne i dotyczą problemów takich jak: tekst jako struktura i proces, relacje między tekstem a dyskursem, tekstem a kontekstem, strategie komunikacyjne, relacje nadawczo-odbiorcze wpisane w tekst itp. Monografia porusza więc bardzo wiele szczegółowych problemów i przynosi – jak się wydaje – ważne obserwacje w każdym z tych obszarów.

W centrum mojego zainteresowania są jednak metafory metatekstowe, czyli wyrażenia metaforyczne, pojawiające się w warstwie metatekstowej wypowiedzi i służące do charakterystyki tekstu, np.: *idźmy dalej, skoro jesteśmy przy czymś, punkt wyjścia rozważań, wracając do czegoś, formalnie/ogólnie rzecz biorąc, weźmy taki przykład, dajmy na to, jak widać, nawiasem mówiąc*. Budują one odautorskie komentarze i wraz z tekstem przedmiotowym współtworzą tekst (komunikat) – globalny makroznak o złożonej, wielowarstwowej strukturze.

Fakt, że omawiam bardzo duży zbiór operatorów metatekstowych, wykorzystując różne metodologie badawcze, pozwalające na wieloaspektowy ogląd metatekstu, decyduje o tym, iż jest to pierwsza na gruncie polskim tak obszerna monografia, pokazująca zanurzenie operatorów w społecznie utrwalonych sposobach myślenia o tekście i czynnościach tekstotwórczych.

Monografia składa się z pięciu obszernych części. Rozdział pierwszy przynosi rozważania teoretyczno-metodologiczne. Rozpaczynam od zarysowania historii badań nad metatekstem, pokazując, jakiej ewolucji podlegało pojęcie metatekstu, jakie jego rozumienia proponują badacze współcześnie. Kategoria metatekstu nie jest bowiem kategorią o jasnych i akceptowanych przez wszystkich granicach. Szczególną uwagę poświęcam omówieniu relacji metatekstu z takimi kategoriami, jak: metajęzyk, paratekst, intertekstualność, parenteza, które powszechnie traktowane są jako kategorie pokrewne (lub zawierające się w metatekście). Spośród różnych ujęć metatekstu, proponowanych przez badaczy, najbliższe jest mi to wyrażone w pracach Bożeny Witosz (1996, 2001, 2009) i w definicji Jerzego Bartmińskiego i Stanisławy Niebrzegowskiej-Bartmińskiej („Metatekst jest tekstem o tekście, wyrazem samoświadomości nadawcy, który nie tylko mówi o czymś, ale też kontroluje i komentuje własne mówienie i tekst, jaki tworzy, jego temat, składniki, także poszczególne wyrażenia, których używa” [Bartmiński, Niebrzegowska-Bartmińska 2009: 187]). To szerokie ujęcie przyjmuję jako wyjściowe i do jego zweryfikowania i uzasadnienia dążę, analizując zgromadzony materiał.

Przedmiotem zainteresowania w tej części pracy czynię też metaforę pojęciową. Przypominam założenia koncepcji Georga Lakoffa i Marka Johnsona (twórców kognitywnej koncepcji metafory; 1980), ale przede wszystkim pokazuję, że metatekstowe wyrażenia metaforyczne stanowią koherentne, powiązane różnymi zależnościami zespoły, służące do sterowania interpretacją wypowiedzi. Zespoły te to modele metaforyczne, które tworzą dla tekstu swoiste ramy, płaszczyzny odniesienia. Z jednej strony modele takie pozwalają organizować tekst, modelować cały kontekst komunikacyjny, relacje między nadawcą a

odbiorcą, co daje podstawę do zaliczenia ich w poczet strategii budowania całego procesu komunikacyjnego, z drugiej zaś stanowią pewne gotowe wzory myślenia o tekście, które „podsuwane” są użytkownikom polszczyzny przez sam język. Problematykę metafor pojęciowych wiąże w ten sposób z koncepcją językowego obrazu świata (JOS) – teorią, która przyjmuje, że w każdym języku naturalnym zawarta jest swoista interpretacja świata – wiedza o rzeczywistości, złożona z sądów kształtowanych pod wpływem różnych czynników (zob. np. JOS 1990; Anusiewicz 1994; Tokarski 1995; Bartmiński 2006). Krótka charakterystyka koncepcji JOS, kategorii organizujących obraz niesiony przez język (jak podmiot, punkt widzenia, profilowanie) oraz konfrontacja naukowego obrazu tekstu, wyłaniającego się z rozważań językoznawczych (np. de Beaugrande, Dressler 1990; Dobrzyńska 1993; van Dijk 1997; Duszak 1998; Boniecka 1999; Miczka 2002; Żydek-Bednarczuk 2005; Labocha 2008; Bartmiński, Niebrzegowska-Bartmińska 2009), z potocznym obrazem tekstu (analizowanym przez takich badaczy, jak Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska [2007] czy Jolanta Maćkiewicz [1999]) kończą tę część pracy.

Na pozostałą część rozprawy składają się rozdziały poświęcone trzem metaforycznym modelom, których wykładniki są wykorzystywane do organizowania wypowiedzi: TEKST MÓWIONY TO TEKST PISANY (np.: *prawdę mówiąc, by tak rzec, oddać głos innemu autorowi, mówiąc językiem potocznym, trzeba wyraźnie powiedzieć, krótko/ściśle mówiąc, skoro mowa o czymś, delikatnie mówiąc, coś brzmi poważnie/zabawnie*), TEKST TO DROGA (np.: *punkt wyjścia rozważań, dotrzeć do sedna problemu, podejść do sprawy, wracając do czegoś, idźmy dalej, zmierzać do puenty, zapuścić się w dygresję, odchodzić od problemu, wybiec w przyszłość, przejść do problemu, zatrzymać się nad kwestią, skoro jesteśmy przy czymś*) oraz TEKST TO RZECZ (ZBIÓR OBIEKTÓW) (np.: *coś jest przedmiotem zainteresowania, przytoczyć cytat, dajmy na to, poruszyć temat, odłożyć kwestię na bok, użyć terminu, trzymać się faktów, zgromadzić dowody, dorzucić uwagę, podnieść problem, załącznik, w skrócie, sprostowanie, jak widać, formalnie rzecz biorąc*). Do analiz wybrałam te modele, których językowe nośniki są reprezentatywne dla metatekstu, a w związku z tym pozwalają na wysuwanie bardziej ogólnych wniosków na temat natury metafor, kryjących się za nimi prawidłowości w myśleniu o tekście (o sposobach, w jakie sterują odbiorem tekstu i naszym jego rozumieniem). Każdy z trzech rozdziałów rozpoczynam od ogólnej charakterystyki danej metafory (wskazuję zakresy domeny wyjściowej, jakie są wykorzystywane do komentowania tekstu, konkretyzacje metafory i stopień ich konwencjonalizacji). Następnie wskazuję motywację metafory, to, z jakich ogólniejszych tendencji wynika utrwalony w niej sposób ujęcia tekstu. Samą analizę dzielę na

części, które poświęcam wykładnikom metafor działającym na różnych obszarach tekstu: wyrażeniom odnoszącym się do sytuacji komunikacyjnej, komentarzom tworzącym sferę odniesień tekstu oraz wyrażeniom komentującym zjawiska tekstowe (od zjawisk makro po zjawiska lokalne). Analizując poszczególne wyrażenia, ich funkcje, semantykę, motywację, własności pragmatyczne, dążę do ujawnienia, na czym polega specyfika poszczególnych metafor, tzn. do odpowiedzi na pytania dotyczące tego, jakie sensory niesie każda z metafor, jakie aspekty tekstu eksponuje, jakie cele pozwala zrealizować nadawcy wypowiedzi, jak modeluje cały kontekst komunikacyjny. Innymi słowy, dążę do ujawnienia, w jaki sposób poszczególne metafory sterują interpretacją wypowiedzi. Jednocześnie interesuje mnie to, jaki obraz tekstu kryje się za każdą z tych metafor. Wychodzę bowiem z założenia, że pojęcia – jak TEKST – ważne dla człowieka we względów społecznych, kulturowych itp., a jednocześnie złożone, angażujące różne typy wiedzy, powstałe z różnych doświadczeń, często objaśniane są z wykorzystaniem wielu odmiennych domen źródłowych. Każda z nich pozwala wtedy uwypuklić inne aspekty danego pojęcia, inaczej je hierarchizować, tworząc ujęcia alternatywne.

W części kończącej pracę konfrontuję prototyp tekstu przyjmowany w pracach językoznawczych (wśród cech prototypowych badacze wymieniają m.in: spójność, pojęciową koherencję, informacyjność, dobre wkomponowanie w sytuację użycia, interpretowalność i akceptowalność przez odbiorcę, podmiot tekstu, rozpoznawalną intencję, określone nacechowanie gatunkowe i stylowe, możliwość całościowej interpretacji, integralność strukturalną i spójność semantyczną, podleganie wewnętrznemu podziałowi semantycznemu) z prototypem tekstu wyłaniającym się z moich badań. Pokazuję, jak bardzo są one sobie bliskie, jak niektóre wpisane w polszczyznę sądy zdumiewają wprost trafnością obserwacji i refleksji użytkowników języka. Dowodzi to, że językowego obrazu tekstu zdecydowanie nie można uznać za naiwny. Niesione przez polszczyznę sądy oddają złożoność i wielowymiarowość tekstu, ukazują różne jego aspekty i różne wymiary funkcjonowania w przestrzeni komunikacyjnej.

Konfrontuję również ze sobą obrazy cząstkowe tekstu, zawarte w analizowanych wykładnikach modeli i pokazuję, że każdy z modeli wyspecjalizował się w komentowaniu innej płaszczyzny tekstu (ideacyjnej, interakcyjnej i tekstowej; zob. Halliday 1973, 1985; Awdiejew, Habrajska 2004, 2006). To znaczy: wykładniki każdego modelu metaforycznego niosą wyobrażenie całego tekstu (od zjawisk globalnych po lokalne) i relacji nadawczo-odbiorczych, jednak podświetlają elementy tekstu i te relacje w różny sposób. Każde z wyrażeń niesie bowiem sens dużo bogatszy, niż ten, jaki wynika bezpośrednio z jego

znaczenia: ewokując całą metaforę, przywołuje utrwaloną w modelu wiedzę o organizacji tekstu, która „narzuca” na wypowiedź ramy odmiennych sytuacji (np. rozmowy, wyprawy, podróży, działania na przedmiotach), wskazuje na inne tekstowe role nadawcy i odbiorcy (np. rozmówca, mówiący, słuchający, przewodnik, wędrowiec, podróżnik, dający i ofiarowujący) i relacje między nimi (symetryczne, niesymetryczne, równorzędne, podporządkowane, zdystansowane bądź nie), zakłada odmienne cele komunikowania się (np. wyprawa – poznawcze; rozmowa – nawiązanie bliskiego kontaktu, bycie ze sobą; kontakt z przedmiotami – badawcze). Poszczególne modele podsuwają więc alternatywne ujęcia tekstu, pozwalające wyeksponować różne jego aspekty i sposób funkcjonowania w przestrzeni komunikacyjnej. Na przykład: metafora TEKST TO DROGA najmocniej eksponuje strukturę semantyczną tekstu – jej konkretyzacje służą przede wszystkim do podkreślania porządku rozważań (opisu czy narracji), dlatego też naj-ważniejszym obszarem ich działania jest poziom tekstowy. Podstawowym zadaniem wykładników metafory TEKST PISANY TO TEKST MÓWIONY jest z kolei zmniejszenie dystansu między nadawcą a odbiorcą tekstu pisanego. Współtworzą zatem poziom interakcyjny. Natomiast dla metafory TEKST TO RZECZ (ZBIÓR OBIEKTÓW) najważniejszym obszarem oddziaływania jest poziom ideacyjny, gdyż jej wykładniki zwracają uwagę na to, że elementami tekstu stały się pewne elementy rzeczywistości pozatekstowej.

Ze względu na to, iż metafory są jednocześnie nośnikami wiedzy o tekście (strukturami, które organizują naszą wiedzę) i programami operacji poznawczych (sterują tym, jak np. tworzyć, interpretować i oceniać tekst i jego poszczególne elementy), pokazują w końcu, że można je traktować jako szczególny rodzaj struktur poznawczych (zob. np. Schank, Abelson 1977; Rumelhart 1980; Fillmore 1985; Trzebiński 1992; Mandler 2004) – jako metanarracje języka.

Przeprowadzone w pracy analizy pozwoliły mi zweryfikować wiele przyjmowanych dziś (niekiedy arbitralnie) ustaleń na temat metatekstu. Dowiodły przede wszystkim, że metatekst (organizowany przez parametry JA – TY – TU – TERAZ): 1. ma referencję pozatekstualną (a nie wyłącznie tekstualną), 2. że to przede wszystkim on czyni z tekstu zdarzenie komunikacyjne – aktualizuje tekst (przedmiotowy) w akcie komunikacji. Pokazały też, że metatekst, odsyłając do pewnej sytuacji (realnej lub projektowanej), kreując pewien układ nadawczo-odbiorczy (przewidując dla komunikujących się stron różne role), sprawia, iż niejako w samym tekście zaciera się granica między tym, co językoznawcy uznają za należące do tekstu, a tym, co należące do kontekstu. Pozwoliły dowieść, że nie można utożsamiać metatekstu pojmowanego jako jedna z warstw tekstu z metatekstem rozumianym

jako samodzielny tekst o tekście oraz iż nie można widzieć w nim warstwy, która jedynie dubluje działania, jakie wykonuje na tekście nadawca. Przedstawione analizy świadczą w końcu o tym, że roli metatekstu nie daje się sprowadzić do jednej funkcji (np. mechanizmu spójnościowego). Zakres jego oddziaływania może być szeroki. Z jednej strony ma ułatwiać odbiorcy interpretację tekstu, z drugiej zaś jest jednocześnie tym elementem tekstu, który pomaga samemu nadawcy kontrolować swoją wypowiedź.

Proponowane przeze mnie ujęcie problemu głównego i problemów szczegółowych już w momencie tworzenia koncepcji pracy spotkało się pozytywnym przyjęciem, czego bezpośrednim wyrazem był przyznany mi grant habilitacyjny – monografia powstała w ramach projektu badawczego „Metafory metatekstowe” finansowanego ze środków Narodowego Centrum Badawczego, nr NN 104 370840.

V. Pozostałe osiągnięcia naukowo-badawcze stanowiące wkład autora w rozwój dyscypliny naukowej oraz opis aktywności naukowej od czasu uzyskania stopnia doktora (2002-2013)

Moje dotychczasowe badania koncentrowały się głównie wokół problematyki językowego obrazu świata – jednej z najważniejszych teorii rozwijanych na gruncie współczesnego językoznawstwa. W tym obszarze sytuje się praca doktorska, wydana w zmodyfikowanej (przede wszystkim skróconej) postaci jako monografia *Kwiaty we współczesnym językowym obrazie świata* (2004), oraz wiele artykułów.

Monografia przybliży ten wycinek językowego obrazu świata, który nie było dotąd przedmiotem analiz językoznawczych. Celem pracy było bowiem pokazanie tego, jak modelowany jest współcześnie fragment świata, który w polszczyźnie określa nazwa *kwiat*, tzn. jakie elementy świata roślinnego są w języku wyodrębniane i eksponowane, jak je organizujemy i kategoryzujemy, jakie cechy składają się na znaczenia słów, które własności decydują o niesionej przez nie ocenie. Innymi słowy, celem było odtworzenie obrazu kwiatu (jako kategorii nadrzędnej) oraz wybranych kwiatów: róży, lilii, fiołka, wrzосу i bławatka. O takim wyborze zadecydowały dwa fakty. Po pierwsze, nazwy te są wyraźnie utrwalone w polszczyźnie, a co za tym idzie są mocniej nasematyzowane. Po drugie, każda z nich pozwala pokazać jednocześnie różne aspekty kategorii nadrzędnej, daje wyobrażenie o jej wewnętrznym uporządkowaniu: róża i lilia to przykłady kwiatów ogrodowych, fiołek to przedstawiciel kwiatów wiosennych, chaber – kwiatów polnych, wrzos – jesiennych. W analizach przyjąłam koncepcję definicji otwartej (zob. Bartmiński, Tokarski 1993; Tokarski

1995; Pajdzińska, Tokarski 1996), ponieważ umożliwia ona pokazanie tego, że: 1. znaczenie słowa nie jest odbiciem cech desygnatu, ale efektem działań człowieka, który podporządkowuje sobie cechy przedmiotu, wprowadzając do znaczenia wybrane składniki, a ukrywając inne, 2. na znaczenie słowa składają się obok cech najbardziej stabilnych składniki fakultatywne, konotacyjne. Konsekwencją wyboru takiego sposobu definiowania znaczeń słów było wykorzystanie w badaniach różnego typu zjawisk językowych i pozajęzykowych: faktów leksykograficznych, utworów poetyckich (pochodzących z dwudziestowiecznej poezji polskiej), reklam oraz faktów kulturowych. Przy rekonstruowaniu zawartych w języku struktur konceptualnych poszczególnych kategorii zostały wykorzystane nie tylko metody stworzone na gruncie koncepcji językowego obrazu świata, lecz również metody badań wypracowane przez kognitywizm. Odwołałam się w szczególności do teorii ramy interpretacyjnej (zob. np.: Fillmore 1985) oraz do językowej kategoryzacji świata – kategoryzacji przez prototyp (zob. np.: Rosch 1975, 1977; Taylor 1990). Podstawą przyjętego w badaniach modelu definicyjnego kwiatu była eksplikacja nazwy *flowers* Wierzbickiej (1985) i propozycja Bartmińskiego (1993). Ponieważ koncepcje te nieco się różniły od siebie, a analiza materiału wykazała, że niektóre cechy semantyczne nazw nie mieszczą się w komponentach struktury semantycznej kwiatu, jakie zostały zaproponowane przez badaczy, przyjęty przeze mnie model był efektem weryfikacji i modyfikacji modeli Wierzbickiej i Bartmińskiego.

Rekonstruując współczesne wyobrażenie kwiatu jako kategorii nadrzędnej i obrazy poszczególnych kwiatów, pokazuję osadzenie tych wyobrażeń w tradycji kulturowej. Odwołania do długiej i bogatej symboliki kulturowej kwiatów pozwoliły mi stworzyć nie tylko tło dla prowadzonych analiz, ale też pokazać – mocno dziś akcentowane w językoznawstwie – związki języka i kultury. Na związkach tych skoncentrowałam uwagę w kilku innych publikacjach (np. *Dlaczego różą jest królową kwiatów? Językowo-kulturowy obraz róży* [2003]; *Fiołek i wrzos – kwiat wiosny i kwiat jesieni* [2003]).

Omawiana rozprawa była pierwszym opracowaniem, przybliżającym w sposób systematyczny i całościowy wskazany wycinek językowego obrazu świata. Spotkała się też z dużym zainteresowaniem, stając się ważną podstawą wielu odwołań (np. Beaty Kuryłowicz w monografii *Semantyka nazw kwiatów w poezji Młodej Polski* [2012] i we wcześniejszych artykułach).

Istotnym i wyróżniającym się tematycznie obszarem moich badań są relacje między wizją świata utrwaloną w języku ogólnym a obrazem wyłaniającym się z refleksji naukowych. Relacjom między potocznym a naukowym obrazem świata poświęciłam trzy

artykuły: *Linguistic Categorization of Flowers and its Parallels In Science: Evidence from Polish* (2006), *Jazyková kategorizace květin a pojetí tohoto skutečnosti ve vědě* (2008), *The Polish linguistic view of oral and written text* (2013). Analizy różnych elementów rzeczywistości (roślin, a więc świata natury, i tekstów, a zatem rzeczywistości kulturowej człowieka) skłoniły mnie do odmiennych wniosków. W wypadku obrazów świata natury okazało się, że przyjęty przez podmiot typ racjonalności (potoczny lub naukowy) skutkuje licznymi różnicami między obrazem potocznym a naukowym, co wynika m.in. z: odmiennych kryteriów stosowanych do wyróżniania i oceniania elementów rzeczywistości (w wypadku naukowca jest to oczywiście ocena neutralna), innych modeli kategoryzacji (prototypowego lub logicznego), innych podejść (subiektywnego, antropocentrycznego lub zobiektywizowanego), zakorzenienia w kulturze danego społeczeństwa (w wypadku obrazu potocznego), odmiennych celów, jakim służyć ma portretowany w języku obiekt. Z kolei analizy obrazów rzeczywistości kulturowej – tekstu mówionego i pisanego – doprowadziły mnie do nieco innych wniosków. Obrazy naukowe i potoczne okazały się bowiem zaskakująco zbieżne. Obserwacje utrwalone w języku ogólnym („wpisane” w różnego rodzaju fakty językowe i wymagające rekonstrukcji) nie mają, jak się to zwykle przyjmuje, charakteru naiwnego, często są niezwykle trafne i wynikają z pogłębionego oglądu obiektu. Najczęściej też są zbieżne z ustaleniami językoznawców na temat słowa mówionego i pisanego (sądy naukowe są wyrażone wprost, warto jednak podkreślić, że lingwiści dość długo do pewnych ustaleń musieli dochodzić). Przeprowadzone przez mnie badania dowodzą zatem, że relacje między potocznym a naukowym obrazem świata nie poddają się prostym, łatwym i jednoznacznym uogólnieniom.

Swoją uwagę poświęciłam także obrazom świata utrwalonym w różnych stylach i odmianach polszczyzny, zwłaszcza w stylu artystycznym i odmianach ludowych. Z jednej strony możliwości wykorzystania tekstów artystycznych w rekonstrukcji językowego obrazu świata, a z drugiej sposoby odwoływania się twórców do obrazu świata (poprzez różnego rodzaju modyfikacje obrazu, gry ze stereotypami, zakorzenionymi w języku przekonania, sądami, polemiki z potocznymi wyobrażeniami) były przedmiotem mojego zainteresowania od czasów studiów (co znalazło też wyraz w pracy magisterskiej). Za niezwykle istotny uważam bowiem fakt, że tekst artystyczny stwarza szczególne możliwości „obnażania” sposobu, w jaki język ukierunkowuje nasze myślenie i działania w świecie. Wykorzystanie metafory, przekształcenia semantyczne słownictwa, modyfikacje frazeologizmów, tworzenie nietypowych formacji słowotwórczych czy konstrukcji składniowych, pozwala twórcom nie tylko pokazać, w jakim stopniu język „determinuje” nasze pojmowanie świata, ale też

podpowiedzieć, jak od owej „determinacji” można się uwolnić (np. *Językowo-kulturowy kontekst tekstu* [2006]; *Słowotwórcze i składniowe sygnały tekstowej reinterpretacji świata* (w druku); „*Pociągnąć za uszy czytelnika...*”. *Metatekstowe gry Tadeusza Konwickiego z czytelnikiem* (2011).

Nieco innego rodzaju analizy wymagają natomiast teksty odmian ludowych. Z metodologią etnolingwistyczną miałam okazję zetknąć się bezpośrednio, opracowując (razem z dr Joanną Szadurą) stereotyp chabry utrwalony w ludowym obrazie świata. Praca ta zaowocowała zaproszeniem mnie do współpracy z zespołem przygotowującym *Słownik stereotypów i symboli ludowych* – dzieła, którym kieruje prof. dr hab. Jerzy Bartmiński.

Za szczególnie istotny dla rozwoju nauki uznałabym nurt moich badań, których celem jest pokazanie zakorzenienia współczesnych koncepcji lingwistycznych w tradycji badawczej, nie tylko językoznawczej, ale także filozoficznej, psychologicznej czy literaturoznawczej. W tym nurcie osadzone są dwie prace – *Relatywizm językowy wczoraj i dziś* (2010) oraz *Problem metajęzyka i metatekstu* (2012). Nie są to prace referujące jedynie dotychczasowy stan badań nad problemami wskazanymi w tytułach. Ukazuję w nich z jednej strony pewną ciągłość refleksji naukowej, a z drugiej – rozważam, jaki wpływ na formułowane dziś teorie, koncepcje czy metodologie miała tradycja badawcza, w jakim stopniu odwołanie do niej pomaga wyjaśnić i rozwiązać problemy i dylematy dostrzegane współcześnie przez naukę. Dowodzę również potrzeby weryfikacji niektórych założeń dawnej i współczesnej nauki.

W artykule *Relatywizm językowy wczoraj i dziś* analizuję jedną z fundamentalnych tez, leżących u podstawy koncepcji językowego obrazu świata, ale też i innych teorii badawczych. Wychodząc od szerszych rozważań filozofów na temat relatywizmu w ogóle oraz od koncepcji psychologów zajmujących się relacją między myśleniem a językiem, pokazuję, że w wypadku relatywizmu językowego można mówić o trzech podstawowych odmianach tezy: mocnej, umiarkowanej oraz bardzo słabej, a nie – jak przyjmowano dotąd – o jednej, „monolitycznej” tezie. Wersja mocna tezy – będąca jedyną odmianą w pełni relatywistyczną – opiera się na założeniu, że język jest warunkiem myślenia. Podstawą wersji umiarkowanej jest teza o wzajemnej zależności myślenia i języka, natomiast wersji bardzo słabej – teza o niewielkiej zależności między myśleniem a językiem. Rozważając poglądy językoznawców niemieckich (Humboldta, Weisgerbera, Gipperera) oraz etnolingwistów amerykańskich (Sapira, Whorfa), którzy po raz pierwszy sformułowali tezę relatywizmu językowego, próbuję dociec, z jaką wersją relatywizmu mamy do czynienia w poglądach tych badaczy oraz jaki stosunek do niej mają współczesne teorie językoznawcze: gramatyka Noama Chomsky’ego, teoria Anny Wierzbickiej, językoznawstwo kognitywne oraz współczesna teoria językowego obrazu

świata. Pokazuję też, jaki wpływ ma przyjmowana w tych teoriach wersja relatywizmu na sposób ujęcia najważniejszych dla językoznawstwa zagadnień: języka oraz relacji między językiem, myśleniem (poznaniem), kulturą a rzeczywistością. Formułuję i uzasadniam tu również myśl o konieczności wyróżnienia nie tylko relatywizmu zewnątrzjęzykowego, lecz również wewnątrzjęzykowego (do wyodrębnienia tego drugiego skłoniły mnie m.in. omówione wyżej analizy obrazu świata utrwalonego w różnych stylach i odmianach polszczyzny).

Głównym celem artykułu *Problem metajęzyka i metatekstu* jest natomiast przybliżenie najważniejszych koncepcji metatekstu i metajęzyka oraz próba odpowiedzi na pytanie o istotę obu zjawisk i potrzebę ich odróżniania. Omawiam tu i konfrontuję ze sobą najważniejsze ujęcia zaproponowane przez różnych badaczy: zarówno logików (Tarskiego [1995], Reichenbacha [1967]), jak i językoznawców i literaturoznawców (Jakobsona [1989], Wierzbicką [1985, 2006], Mayenową [1979], Wilkonias [2002], Kawkę [1999]). Moje rozważania prowadzą do wniosku, że głównym powodem trudności w odróżnianiu obu zjawisk, a jeszcze częściej – powodem ich utożsamiania, jest sytuowanie metajęzyka i metatekstu na jednym (zwykle tekstowym) poziomie. Dowodzę, że metajęzyk i metatekst to zjawiska jakościowo różne, wydzielane przy użyciu odmiennych siatek pojęciowych. Polemizuję w ten sposób z tradycją badawczą, w której kategorii te albo były utożsamiane (ewentualnie traktowane jako zawierające się w sobie), albo traktowane jako pokrewne i kontrastowe. Pokazuję, że kluczowy do uchwycenia istoty obu zjawisk jest sposób ujmowania opozycji między językiem przedmiotowym a metajęzykiem i między tekstem przedmiotowym a metatekstem, sposób taki zatem proponuję.

Artykuł ten wpisuje się jednocześnie w drugi i nowy nurt moich badań naukowych. Podejmując problematykę metatekstu jako składnika heterogenicznego tekstu, weszłam bowiem na teren dyscyplin, dla których tekst jest głównym przedmiotem badań: tekstologii, komunikacji językowej, pragmalingwistyki, analizy dyskursu czy stylistyki. Spowodowało to znaczne poszerzenie horyzontów naukowych, poznanie kolejnych metod i paradygmatów badawczych. Pomimo że moje badania koncentrowały się głównie na analizie pragmatyczno-semantycznej wypowiedzi metatekstowych, nie traciłam z pola widzenia problematyki JOS. Co więcej, dostrzegłam, że w skonwencjonalizowanych formułach metatekstowych dostrzec można bardzo wyraźne wykładniki obrazu tekstu, jaki niesie polszczyzna. Choć wskazane teorie i metodologie są bardzo odmienne i nastawione na różne profile obiektu badań, to nie stanowią wobec siebie propozycji konkurencyjnych, wykluczających się i można je połączyć, by uzyskać wieloaspektowy ogląd badanego zjawiska. Wychodząc z tego założenia, analizie

poddałam te składniki warstwy metatekstowej, które mają charakter metaforyczny, systematyczny (są wykładnikami metafor pojęciowych), a zarazem stanowią przejawy sposobów „sterowania” tworzeniem i interpretacją tekstu, jakie podsuwa użytkownikom polszczyzny sam język. Poczynione w różnych artykułach (np.: *Metafory w metateksie* (2006), *Tekst w świetle metatekstu* (2010), *Metafory metatekstowe* (2007), „*Pociągnąć za uszy czytelnika...*”. *Metatekstowe gry Tadeusza Konwickiego z czytelnikiem* [2011]) obserwacje i refleksje zaowocowały zaś monografią *Metafory metatekstowe*, która przyniosła ich rozwinięcie i weryfikację.

Duże znaczenie w rozwoju moich zainteresowań naukowych miały pobyty w zagranicznych ośrodkach badawczych i współpraca z naukowcami z innych krajów (co opisuję w załączniku 4.). Dowodem uznania dla mojej działalności naukowej były przyznane mi: stypendium w ramach subsydium profesorskiego Fundacji na Rzecz Nauki Polskiej oraz wspomniany już grant habilitacyjny. Obecnie jestem wykonawcą projektu powstałego w ramach Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki – „Alternatywne sposoby kształtowania obrazu świata w systemie językowym i tekstach” (nr 12H 120202 81; kierownik projektu prof. dr hab. R. Tokarski).

Bibliografia przywoływanych prac

- Anusiewicz J., 1994, *Lingwistyka kulturowa. Zarys problematyki*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Awdziejew A., Habrajska G., 2004, *Wprowadzenie do gramatyki komunikacyjnej*, t. 1, Łask: Oficyna Wyd. LEKSEM.
- Awdziejew A., Habrajska G., 2006, *Wprowadzenie do gramatyki komunikacyjnej*, t. 2, Łask: Oficyna Wyd. LEKSEM.
- Bartmiński Jerzy, 1993, *O profilowaniu i profilach raz jeszcze*, [w:] *O definicjach i definiowaniu*, red. J. Bartmiński, R. Tokarski, Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Bartmiński J., 2006, *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Bartmiński J., Niebrzegowska-Bartmińska S., 2009, *Tekstologia*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Bartmiński J., Tokarski R., 1993, *Definicja semantyczna: czego i dla kogo?*, [w:] *O definicjach i definiowaniu*, red. J. Bartmiński, R. Tokarski, Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Beaugrande de R-A., Dressler W., 1990, *Wstęp do lingwistyki tekstu*, przeł. A. Szwedek, Warszawa: Państwowe Wydaw. Naukowe.
- Boniecka B., 1999, *Lingwistyka tekstu. Teoria i praktyka*, Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Charciarek A., 2010, *Polskie wyrażenia metatekstowe o funkcji fatycznej i ich odpowiedniki czeskie i rosyjskie*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

- Danilewiczowa M., 2012, *W głąb specjalizacji znaczeń. Przysłówkowe metapredykaty atestacyjne*, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Dobrzyńska T., 1978, *Delimitacja tekstu pisanego i mówionego*, [w:] *Tekst. Język. Poetyka. Zbiór studiów*, red. M. R. Mayenowa, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich - Wydawnictwo PAN.
- Dobrzyńska T., 1993, *Tekst. Próba syntezy*, Warszawa: Instytut Badań Literackich.
- Duszek A., 1998, *Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Dijk, T. van (ed.), 1997. *Discourse as Structure and Process*, London, Thousand Oaks, CA and New Delhi: SAGE Publications.
- Fillmore Ch. J., 1885, *Frames and the semantic of undersding*, "Quaderni di Semantica", 6.
- Gajewska U., 2004, *Metatekstemy w języku nauk ścisłych*, Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Grochowski M., 1997, *Wyrażenia funkcyjne. Studium leksykograficzne*, Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk.
- Halliday M. A. K., 1973, *Explorations in the Functions of Language*, London: Edward Arnold.
- Halliday M. A. K., 1985, *An Introduction to Functional Grammar*, London: Edward Arnold.
- Jakobson R., 1989, *W poszukiwaniu istoty języka: wybór pism*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- JOS, 1990, *Językowy obraz świata*, pod red. J. Bartmińskiego, Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Kawka M., 1990, *Metatekst w tekście narracyjnym na przykładzie współczesnych utworów literatury dla dzieci*, Kraków: Wydawnictwo Naukowe WSP.
- Kawka M., 1999, *Dyskurs szkolny. Zagadnienia języka*, Kraków: Wydawnictwo Naukowe WSP.
- Kuryłowicz B., 2012, *Semantyka nazw kwiatów w poezji Młodej Polski*, Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Labocha J., 1990, *Opowiadania ludowe ze Śląska Cieszyńskiego w Czechosłowacji w świetle pragmalingwistyki tekstu*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Labocha J., 2008, *Tekst, wypowiedź, dyskurs w procesie komunikacji językowej*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Lakoff G., 1993, *The Contemporary Theory of Metaphor*, [w:] *Metaphor and Thought*, A. Ortony (ed.), Cambridge.
- Lakoff G., Johnson M., 1980, *Metaphors We live By*, Chicago: University of Chicago Press; wyd. polskie: 1988, *Metafory w naszym życiu*, przeł. T. P. Krzeszowski, Warszawa.
- Maćkiewicz J., 1999, *Słowo o słowie. Potoczna wiedza o języku*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Mandler J. M., 2004, *Opowiadania, skrypty i sceny: aspekty teorii schematów*, przeł. M. Cierpisz, Kraków: Universitas.
- Mayenowa M. R., 1979, *Poetyka teoretyczna. Zagadnienia języka*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Miczka E., 2002, *Kognitywne struktury sytuacyjne i informacyjne w interpretacji dyskursu*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Niebrzegowska-Bartmińska S., 2007, *Wzorce tekstów ustnych w perspektywie etnolingwistycznej*, Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Nöth W., 1996, *The (Meta-)Textual Space*, [w:] *The Construal of Space in Language and Thought*, ed. M. Pütz and R. Dirven, Berlin: Mouton de Gruyter.
- Ożóg K., 1990, *Leksykon metatekstowy współczesnej polszczyzny potocznej mówionej. Wybrane zagadnienia*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

- Pajdzińska A., Tokarski R., 1996, *Językowy obraz świata - konwencja i kreacja*, „Pamiętnik Literacki”, z. 4.
- Pluskota J., 1998, *Metatekst w tekstach felietonów Stefana Kisielewskiego*, [w:] *Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza*, Poznań: Wydawnictwo WiS.
- Reichenbach H., 1967, *Elementy logiki formalnej*, [w:] *Logika i język: studia z semiotyki logicznej*, wybór i wstęp J. Pelc, Warszawa: Państwowe Wydawnictwa Naukowe.
- Rosch E., 1975, *Universals and cultural specifics in human categorization*, in: *Cross-cultural perspectives on learning*, R. Brislin, S. Bochner, & W. Lonner (eds.), New York: Halsted Press.
- Rosch E., 1977, *Human categorization*, in: *Advances in cross-cultural psychology*, N. Warren (ed.), (Vol. 1). London: Academic Press.
- Rumelhart D. E., 1980, *Schemata – The building blocks of cognition*, [w:] *Theoretical issues in reading comprehension*, [ed.] R. Spiro, B. Bruce, W. Brewer, Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Schank R., Abelson R., 1977, *Scripts, Plans, Goals and Understanding. An Inquiry Into Human Knowledge Structures*, Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Starzec A., 1999, *Współczesna polszczyzna popularnonaukowa*, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Tarski A., 1995, *Pisma logiczno-filozoficzne*, t. 1 *Prawda*, przekł. i wstęp J. Zygmunt, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Taylor J. R., 1990, *Linguistic categorization: prototypes in linguistic theory*, Oxford: Clarendon Press.
- Tokarski R., 1995, *Semantyka barw we współczesnej polszczyźnie*, Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Trzebiński J., 1992, *Narracyjne formy wiedzy potocznej*, Poznań: „Nakom”.
- Wajszczuk J., 2005, *O metatekście*, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Wierzbicka A., 1971, *Metatekst w tekście*, [w:] *O spójności tekstu*, pod red. M. R. Mayenowej, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Wierzbicka A., 1985, *Lexicography and Conceptual Analysis*, Karoma Publishers, Ann Arbor.
- Wierzbicka A., 2006, *Semantyka. Jednostki elementarne i uniwersalne*, Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Winiarska J., 2001, *Operatory metatekstowe w dialogu telewizyjnym*, Kraków: Universitas.
- Witosz B., 1996b, *Metatekst w utworze literackim. Problemy teoretyczne*, [w] *Literatura a heterogeniczność kultury. Poetyka i obraz świata*, pod red. Eugeniusza Czaplejewicza, Warszawa: Wydawnictwo TRIO.
- Witosz B., 2001, *Metatekst – w opisie teoritextowym, stylistycznym i pragmalingwistycznym*, [w:] *Stylistyka a pragmatyka*, red. B. Witosz, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Witosz B., 2009, *Dyskurs i stylistyka*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Żydek-Bednarczuk U., 2005, *Wprowadzenie do lingwistycznej analizy tekstu*, Kraków: Universitas.

podpis